

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дн Иванка Мавродиева, Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
член на научно жури със заповед
на Ректора на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ № 102 от 23.03.2021 г.
за представения текст на дисертация за научна степен „доктор на науките“
„Правоговорът в обучението на актьора“
от доцент д-р Тодор Димитров-Мечкарски,
катедра „Сценична реч“, НАТФИЗ

Относно процедурата

На базата на прегледа на представените документите в НАТФИЗ и взетото решение на първото заседание на журито, проведено на 31 март 2021 г., съобщавам, че са спазени административните разпоредби и процедурните изисквания.

Кратка информация за кандидата

- 2011 г. – бакалавър, специалност „Актьорско майсторство за драматичен театър“, НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“;
- 2011 – 2012 г. – магистър, специалност „Мениджмънт в сценичните изкуства“, НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“;
- 2014 – 2017 г. – докторант в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, специалност „Театрознание и театрално изкуство“; тема на дисертацията: „Мисловните процеси – първична енергия на сценичното слово“;
- 2014 – 2018 г. – длъжност „асистент“ в катедра „Сценична реч“, НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“;
- 2019 – 2020 г. – длъжност „главен асистент“ в катедра „Сценична реч“, НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“;
- юни 2017 г. – доктор по театрознание и театрално изкуство;
- ноември 2020 г. – доцент по „Сценична реч“ в катедра „Сценична реч“, Факултет „Сценични изкуства“, НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“;
- 2018 – 2020 г. – магистър, специалност „Логопедия“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“;
- началото на 2021 г. – обсъждания на дисертационния труд за научната степен „доктор на науките“ на заседания в катедра „Сценична реч“.

Обща характеристика на дисертацията

Бих искала да започна с констатацията относно ръкописа, той е с обем 403 страници и има автореферат с обем 46 страници.

Изводи относно структурата и съдържанието на дисертацията и автореферата

Представям накратко структурата на текста и оценката:

Текстът е структуриран в увод, основна част или изложение, което е разделено на следните глави: първа глава – „Психофизически характеристики на говорния акт“, втора глава – „Психофизически характеристики на гласа“, трета глава – „Българска фонетична система“, четвърта глава – „Постановка на говорните звукове“, пета глава – „Правоговорните норми на българския език“, шеста глава – „Методологията на обучението по правоговор“, заключение, библиография.

Формулирани са 7 приносни моменти. Приносните моменти са отделен структурен елемент в дисертацията, те не са част от заключението. Дадени са и в отделен файл.

Декларирано е, че хипотезите са потвърдени. По принцип са налице констатации, но не става достатъчно ясно на каква база са изведени тези твърдения: теоретичен обзор, методи на изследване, проучване и т.н.

От научна гледна точка цитат на стихотворение в заключението е нерелевантно. Снимковият материал в текста невинаги реферира към обучението по правоговор на студенти в НАТФИЗ.

Източниците следва да се назоват „използвана“, а не ползвана литература, на български те са 131; на чужди езици – 14 на руски език, 13 – на английски език. Това е констатацията ми по количествени критерии. По отношение на това дали са обхванати актуални публикации, моите бележки са, че е било възможно да се достигне до обзор на публикации от по-широк кръг учени. Резонно би било да се цитират повече актуални публикации по тематиката в дисертацията, както и да има позоваване на изследователи от утвърдени научни школи и университети в България и в чужбина.

Авторът представя обзорно публикации в областите сценична реч и техника на говора. На с. 22 е направена констатация кои са първите книги на преподаватели от НАТФИЗ, например „Техника на говора“ с автори Борис Михайлов и Мара Георгиева от

1954 г.; „Българска сценична реч“ с автор Мара Георгиева от 1968 г., „Техника на говора от Любен Саев, публикувана през 1976 г. Източниците са цитирани коректно, но има известна флуидност относно представяне мястото на правоговора в обучението на студентите. Божидар Матанов и Надежда Панайотова са цитирани като автори, би било добре да има изведени ясно постижения и приноси на авторите. Текстът на Веселина Раева за прозодичното оформяне на речта като педагогически похват е цитиран на с. 129. Зинаида Савкова и Йордан Ведър и техните методически препоръки относно дефиниране на дишането са цитирани на с. 132-133. Подобен подходът е налице и при други автори. Има изброяване на имена, но не се откриват ясно приносите в областта на обучението на актьорите в частта правоговор на учени и преподаватели, след които Любомир Гърбев, Валерия Кардашевска, Ангелина Сотирова, Арсения Иванова, Лора Мутишева, Ралица Ковачева-Бежан и други.

Направен е опит за периодизация: 1949-1960, 1960-1970, 1970-1980, 1980-1990, 1990-2000, 2000-2010, 2010-2020. Правя опити да намеря отговор на въпроса по какви критерии е направена тази периодизация. Видно е, че авторите са изброени по десетилетия и година на публикуване. Поставям няколко въпроса: Какви са обаче научните и методическите постижения на авторите? Кои научни области са разработени от тях? Какви са новостите в методически план? Какви са нововъведенията в терминологията и как е обновен категориално-понятийният апарат? Кои са пресечните точки и различията в публикациите на отделните автори, работещи и пишещи в една област? Един от моите отговори е, че авторите са дадени по начин, наподобяващ библиографско описание и има изброяване. С оглед тематиката на дисертацията е важно да се установят научните традиции относно обучението по правоговор на студенти от различни специалности в НАТФИЗ.

Авторът цитира утвърдени имена в областта на езикознанието: Любомир Андрейчин, Стойко Стойков, Стоян Стоянов, Димитър Тилков, Тодор Бояджиев, Петър Пашов, Юлиана Стоянова. Моско Москов е цитиран през Надежда Панайотова на с. 93, т.е. има вторичен цитат. Цветанка Ценова като автор, пишещ в областта на логопедията, е цитирана на с. 84. Фидана Даскалова като изследовател в психолингвистиката също е цитирана. Не откривам в текста някои автори, които имат публикации в областта на правоговора, нормата, езиковата култура, езикови нагласи, книжовния език, българския език, речта: Борислав Георгиев от НБУ; учени от Института по български език към БАН,

например Владко Мурдаров – съвети за българския правоговор; от Софийския университет – Красимира Алексова, Владимир Жобов; от Шуменския университет – Димитър Попов; Югозападен университет – Антони Стоилов; Пловдивски университет – Диана Иванова, К. Вачкова; други учени, сред които – Калина Мичева-Пейчева, Стефанка Абазова, Ваня Мичева и други. В библиографията и като цитати не се акцентира на „Правоговорен речник“ и на автори с принос в областта: Петър Пашов и Христо Първев. Трите тома на „Граматика на съвременния български език“, издание на БАН от 1982-1983 г., не са включени детайлно в обзора, а те представят фундаментално научно знание в областта на езикознанието, в частност фонетика и морфология: том 1 – фонетика представя информация и относно правоговора. Би било възможно да се приложи подход от общото към частното и се обособят полета за мястото на правоговора в системата на съвременен научно знание: правоговор – фонетика – диалектология – логопедия; език – реч; норма – език; правоговор – правопис; езикова култура – езикови нагласи – езиково поведение – езикови модели – правоговор; правоговор – методика на преподаване по принцип и в определени специалности в НАТФИЗ и т.н. Така би имало възможности да се очертаят съществени научни приноси в посока създаване на терминологични матрици.

Съвременните научни традиции в областта на езикознанието, в частност фонетика, диалектология и др. са изведени недостатъчно детайлно. В теоретичен план, в библиографията са включени научни публикации на преподаватели от НАТФИЗ, но в текста не е отделено достатъчно внимание на конкретни техни постижения. Цитирани са Пенчо Пенчев, Мара Георгиева, Диана Борисова, Елисавета Сотирова и др. Критичният прочит към техни постановки до известна степен е намален. Текстът включва около 150 цитата и бележки под линия. Някои автори са цитирани многократно и последователно, което може да доведе до формулиране на допускането за реферативност. Визуалните елементи относно говорния апарат, артикулацията, артикулационните характеристики и акустичните характеристики следва да бъдат представени от първоизточника, от който са взети. В текста има много таблици относно обучението на актьорите с произнасяне на звукове. Посочено е в кои класове какви упражнения са правени, има имена на студентите, с. 370 и следващи. От методическа гледна точка информацията в такъв вид е много добра база, но тя не е достатъчна, за да се открият постиженията на автора; неясно е представено

как правоговорът и правоговорните норми се изучават като част от учебни програми и в цялостната подготовка на студенти от различни специалности в НАТФИЗ.

Последната пета глава е посветена на методологически аспекти, по-скоро текстът създава впечатление за методика на обучение на студентите. В две предходни глави са изведени особеностите на фонетичната система на съвременния български книжовен език и правоговорни норми. Това би могло да е основа да се реализира проучване и изследване от методическа гледна точка относно усвояването на правоговорните норми от студентите. Например, могат да се формулират изследователски въпроси на методическо равнище. Кои правоговорни норми се усвояват по-бързо, по-лесно и по-трайно от студентите? Кои фактори оказват влияние в процеса на усвояването на правоговорните норми? Кои фактори и кои нагласи на студентите се оказват пречка за трайното усвояване на правоговорните норми? Така би било възможно да се изведат причинно-следствени връзки, както и възможности за постигане на по-висока ефективност в процеса на обучението на актьорите при използване на определени методи и техники за обучение от преподавателите в НАТФИЗ. Някои термини от фонетиката и правоговора в частност биха могли да се използват като индикатори и те да се включат в проучването. Например такива биха могли да бъдат: влиянието на медийна среда; на музиката, на съвременната музика и различни музикални стилове и предпочитания от студентите; на използването на чуждите езици; на влиянието на диалектите и младежки варианти на сленг; на влиянието на майчиния език при констатиране на неувоени правоговорни норми. Възможни насоки в методически план са как недостатъчното усвояване на правоговорните норми би могло да бъде преодоляно в процеса на обучение на актьорите.

В теоретичен план в областта на фонетиката са изведени особеностите на звуковете голяма носовка Ж, фонемата Ъ, фонемата ЪІ, малката носовка А в думи като мАсо (с. 206). Звуковите закони като елизия, метатеза, епентеза, преглас за звучна съгласна в края на думата, регресивна асимилация, дисимилация, изговорът на двойни съгласни и гласни, редукция на гласните, изговор на глаголите от първо и второ спрежение единствено число и трето лице в сегашно време, изговор на променливото „я“ от фонема „ъ“, също могат да се включат в по-систематизиран вид в оценяване на постигнатото в обучението на студентите. Възможно е да се установи кои звукови закони се спазват и кои са факторите, които допринасят за това те да не се спазват.

В последната пета глава не е изведено ясно от методическа гледна точка каква е ролята на скороговорките в обучението на актьорите и по-конкретно спрямо правоговора – до 386 страница. Остава впечатлението за констатации и фрагментарност в последната шеста глава. В нея методиката и методологията не са представени систематизирано. Текстът би могъл да включва по-ясно обновяване на вече съществуващо научно знание или авторска концепция, или реконцептуализация на теоретични парадигми и методики, или да се представи методология в резултат на познаване и актуализиране на утвърдени методи в дадена област или в няколко научни области. Текстът съдържа изведена частично информация от няколко научни полета: фонетика, правоговор, езикова култура, езикови политики и др.

На жанрово и методическо равнище. В увода има формулирани 5 хипотези и 9 задачи, структурно и логически след целите се представят задачите. По принцип целта е една, а хипотезите не повече от 2 или 3. Посочени са 6 метода, които би следвало да се обяснят като такива и кои са предходни автори, които са ги използвали и утвърдили и как авторът ги е адаптирал към изследването си. Това се отнася и до методи, известни като външно наблюдение, вътрешно наблюдение или към утвърдени методи, които преподавателите използват при обучение на студенти в НАТФИЗ. Има методи, известни като метод на анализ и синтез, дескриптивен или описателен подход. Възможно е било да се направи по-ясно разграничение между метод, методика, методология, подход и да се даде обосновка на избора.

Резонно би било да се достигне по-ясно и категорично до проблематизация, т.е. да се установи кои теми от коя научна гледна точка с какъв научен инструментариум се проучват и какви методи на обучения в академичен и образователен план са установени в НАТФИЗ.

На структурно равнище представям следните бележки и препоръки.

Логично е след българската фонетична система да са правоговорните норми на българския език. Уводът е твърде дълъг.

Обектът на с. 30 е представен така:

„Гласово-говорните отклонения от нормите на книжовния изговор и фонетичните специфики на звуковете при студентите в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, драматичните и куклени актьори, театралните и кино режисьори, учители и презентатори, телевизионни и радио журналисти.“ Създава се впечатление за твърде широк по обхват обект. Въвеждането на ограничения, например курсове, учебни програми, специалности, периоди на обучение на студентите в НАТФИЗ би създало повече яснота и възможности да се навлезе в дълбочина в проучването в методически план.

Препоръката е да се обоснове методология, тъй като дисертационен труд за доктор на науките по принцип изисква това. Така ще се преодолеят, от една страна, фрагментарността при формулирането на някои задачи и известни неточности на терминологично равнище в областите фонетика, диалектология, езикова култура. От друга страна, ще се представят аргументи за това, че методологията е релевантна и ефективна. От трета страна, методологията е основа за обогатяване и обновяване на изследователския инструментариум при намиране на пресечни точки между правоговора и обучението на студентите в НАТФИЗ.

Възможни са редакции с оглед прецизирането на формулировките от научна гледна точка на целите, както и аргументи след това да се докаже, че правоговорът е теоретико-практическа дисциплина (с. 29). Идеите да се изведе, както казва авторът „холистична, единна, общовалидна теоретико-практична основа за овладяване на правилния изговор, която да валидира общите педагогически положения, без да изключва индивидуалните виждания и подходи в работата на преподавателите в катедра „Сценична реч“ (с. 30) са похвални. Тези цели обаче остават на равнище идеен проект, като е могло да се изведат по-ясно методите на обучение по правоговор на преподавателите от катедра „Сценична реч“. Авторът има избор да посочи методи на обучение в други академични звена в България, които преподават тази дисциплина, при отчитане приноса на НАТФИЗ като водеща академична институция в областта на обучението на актьори у нас.

На терминологично равнище: При изготвяне на рецензията се опитвам да намеря убедителни отговори на въпросите:

- До каква степен са изяснени понятията „език“, „реч“, „говор“? В този контекст как следва да се разбира констатацията или формулировката: „Речта, като

- събирателно понятие за езиковата и говорна компетенция на човека, представлява обмяна на информационни съобщения чрез процеси на вербално кодиране и декодиране.“? (с. 74) в началото на раздел „Неврофизиологична основа на езика и говора“, „Езикът и говорът като генетична предразположеност“;
- Как са представени термините „правоговор“, „диалект“, „видовете диалекти“, „идеолект“, „наречие“: като дефиниции и критичен обзор на предходни научни постижения от различни учени в България? Кои дефиниции приема авторът на дисертацията с оглед преподаването на правоговор по принцип и на студенти от НАТФИЗ?
 - Кои са фундаменталните научни постановки и дали има промени в значенията им в научните школи и кои от тях приема авторът – от Херодот до Ноам Чомски (с. 37) като посочване и позоваване на произхода на езика като феноменология?

На техническо равнище и форматиране: В съдържанието няма номериране на страниците, което затруднява ориентирането в обемния текст от 403 страници.

На библиографско равнище: Цитирането е под линия, спазени са стандартите на един по-стар вариант на БДС. На места заглавията на публикациите са изписани само с главни букви, на други – личното име е пред фамилното.

Остават **отворени следните въпроси**, на които не се получава убедителен отговор при четене на текста на дисертацията:

1. Каква методика или методология е използвана при изготвянето на текста, какъв е периодът на изследване на прилагането на методите на обучение на студентите по теми, свързани с правоговора и в кои учебни програми са застъпени?
2. Дали идеята, представена от автора, е реализирана в рамките на дисертационния труд? „Идеята на изследването е максимално изчерпателно, в полза на научното детерминиране на ортоепията като част от обучението на актьора и в крайна сметка в полза на читателя – педагог или обучаващ се, да се поднесе цялостна информация за анатоמו-физиологичните аспекти на говорния апарат, невропсихологичните

основи на говорния процес, невролингвистичните специфики на езика и говора, и най-вече за психофизичните, биомеханични и фонетични принципи за изговор на звукове и правилата за тяхното комбиниране в потока на речта.“

3. Приносните моменти в кои научни области са?

Заклучение

Представям цитат относно изискванията в Закона и по-конкретно в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“: „Чл.47.(1)Дисертационният труд за придобиване на научна степен „доктор на науките“ трябва да съдържа теоретични обобщения и решения на големи научни или научно-приложни проблеми, които съответстват на съвременните постижения и представляват значителен и оригинален принос в науката.“

Трудът за научна степен „доктор на науките“ трябва да отговаря на посочените по-горе изисквания от правна гледна точка, а от научна – трябва да включва сериозен теоретичен обзор, изследване на базата на изведена/изградена и приложена методология, да има доказани приноси.

Текстът на дисертацията действително е много добро начинание от методическа гледна точка, но елементът актуализиране на вече съществуващо научно знание и представяне на авторова концепция или методология не са изведени убедително.

В заключение, това е текст, който представлява по-скоро идеен проект на автора и е необходимо да бъде преработен с оглед покриване законовите, жанровите, структурните, съдържателните и методическите изисквания за дисертационен труд за научната степен „доктор на науките“. Като рецензент/член на научното жури и на базата на анализа на дисертацията „Правоговорът в обучението на актьора“ не успявам да открия достатъчно убедителни доказателства да подкрепя решение за присъждане на научната степен „доктор на науките“ на доцент д-р Тодор Димитров-Мечкарски.

2 юни 2021 година

Подпис:

Проф. дн Иванка Мавродиева